

Zmiany społeczne – z historii ruchów non violence

- [Wprowadzenie](#)
- [Przeczytaj](#)
- [Film](#)
- [Sprawdź się](#)
- [Dla nauczyciela](#)

Bibliografia:

- Źródło: Mahatma Gandhi, *Historia moich zmagañ z prawdą*, 1927.
- Źródło: Zdravka Bajovic, Joanna Warsza, *Ekstremalne non-violence*, 22.07.2017 r., dostępny w internecie: krytykapolityczna.pl [dostęp 30.06.2020 r.].
- Źródło: Martin Luther King Jr, *Z wykładu noblowskiego*.

- Źródło: Mahatma Gandhi. Cytat za: Romano Amerio, *Iota Unum. Analiza zmian w Kościele katolickim w XX wieku*, 2009, s. 523.
- Źródło: Martin Luther King. Cytat za: Krzysztof Michałek, *Amerykańskie stulecie. Historia Stanów Zjednoczonych Ameryki 1900–2001*, Warszawa 2004, s. 386.

Zmiany społeczne – z historii ruchów non violence

Źródło: Pixabay, domena publiczna.

W swoim wykładzie noblowskim Martin Luther King powiedział, że brak agresji jest potężną i sprawiedliwą bronią, której wyjątkowość polega na tym, że tnie, nie raniąc, i uszlachetnia człowieka, który ją dzierży.

Idea ruchów *non violence* ma już ponad sto lat, a pomimo to nadal jest aktualna. Czytając tę lekcję, zastanów się, dlaczego tak jest. Pomyśl też, skąd ludzie biorą siłę, aby w tego typu walce uczestniczyć. Czy nie łatwiej i krócej byłoby wprowadzić zmiany na drodze rewolucji?

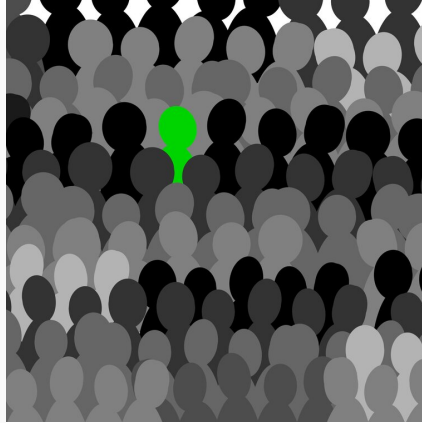
Twoje cele

- Wyjaśnisz pojęcie ruchów *non violence*.
- Przedstawisz genezę ruchów *non violence*.
- Przeanalizujesz metody, jakimi posługiwali się Mahatma Gandhi i Martin Luther King.
- Ocenisz skuteczność działań podejmowanych metodami pokojowego sprzeciwu.

Dla zainteresowanych

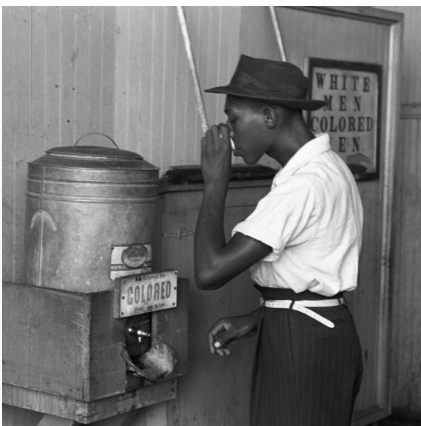
Teoria zmiany społecznej

Ruchy społeczne, cz. 1

Ruchy obywatelskiego sprzeciwu i emancypacji

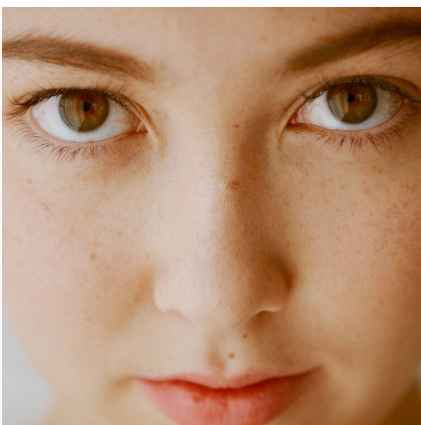
Ruch praw obywatelskich

Czynniki sprzyjające powstaniu społeczeństwa obywatelskiego. Emancypacja

Czynniki sprzyjające powstaniu społeczeństwa obywatelskiego. Prawa człowieka

Czynniki sprzyjające powstaniu społeczeństwa obywatelskiego. Podmiotowość

Czynniki sprzyjające powstaniu społeczeństwa obywatelskiego. Kultura polityczna i aktywność obywatelska

Etapy rozwoju społeczeństwa obywatelskiego

Przeczytaj

Ruchy *non violence* to ruchy najczęściej walczące o cele polityczne lub społeczne, które w swojej działalności stosują bierny opór, odrzucając całkowicie przemoc w każdych warunkach i okolicznościach oraz stosując jedynie metody pokojowe.

Do najbardziej popularnych metod działania ruchów *non violence* należą m.in.:

- obywatelskie nieposłuszeństwo;
- marsze uliczne, rajdy i protestacje;
- pisanie petycji;
- komunikaty prasowe;
- publiczne przemówienia;
- [bojkot](#), zarówno polityczny, jak i ekonomiczny;
- strajki;
- nierespektowanie niesprawiedliwych praw.

Należy jednak odróżniać walkę *non violence* od pacyfizmu. Pierwsza chce rozwiązywać konflikty, zanim spowodują one wybuch konfliktu zbrojnego, gdy drugi – pacyfizm, odrzuca wszelkie formy walki.

Z historii ruchów *non violence*

Mahatma Gandhi (1869–1948)

Prekursorem takiego podejścia jest Mahatma Gandhi. Zacerpnął on filozofię walki bez przemocy i biernego oporu z religii hinduskiej. Inspirował się także esejem o nieposłuszeństwie obywatelskim Henry'ego Davida Thoreau.

Jako młody człowiek zetknął się w Afryce Południowej z niesprawiedliwym traktowaniem ludzi innej rasy niż biała: był wyrzucany ze środków transportu publicznego (pociągów, dyliżansów) i hoteli. Zmieniło go to z nieśmiałego młodzieńca w osobę, która walczy o swoje prawa. Jednak nie zdecydował się na walkę z użyciem siły. Pobity przez białych obywateli odmówił wniesienia oskarżeń przeciwko sprawcom i zadeklarował, że nie chce dochodzić w sądzie zadośćuczynienia.

Po doświadczeniu, czym są rasizm i uprzedzenia w stosunku do osób z odmiennym kolorem skóry, zaczął myśleć o położeniu zarówno Hindusów, jak i ludzi innych ras w społeczeństwie rządzonej przez białych. Doprowadziło to do powołania Hinduskiego Kongresu Narodowego, w którym Gandhi został sekretarzem. Kongres zjednoczył Hindusów na tyle, że jako społeczność zaczęli wywierać presję na rząd i brytyjskie władze kolonii, aby zmienić istniejący stan rzeczy.

W 1906 r. rząd Transwału (państwo na ziemiach dzisiejszej RPA) ogłosił ustawę, która nakazywała społeczności hinduskiej rejestrowanie się. Gandhi opracował wówczas nową formę walki z rządem opartą na satjagraha (oparcie na prawdzie). Polegała ona na pokojowych protestach sprzeciwiających się nowemu prawu. Osoby protestujące miały znosić upokorzenia i nie sprzeciwiać się im, całkowicie powstrzymując się od przemocy. Walka tym sposobem z rządem trwała siedem lat i przyniosła protestującym poparcie opinii publicznej, co zmusiło rząd do kompromisu z Gandhim. Tę samą taktykę zastosował po powrocie do Indii.

Kiedy w kwietniu 1919 r. doszło do masakry w Amritsarze, w której z rąk Brytyjczyków zginęło 379 Hindusów, a po niej do hinduskich odwetów, Gandhi potępił zarówno postępowanie Brytyjczyków, jak i Hindusów. Zaapelował też o wskazanie winnych zamieszek i składanie kondolencji Brytyjczykom, którzy w czasie tych wydarzeń ucierpieli. Dwa lata później wezwał do bojkotowania zagranicznych towarów, szczególnie brytyjskich. Zachęcał też do szycia odzieży z własnoręcznie wykonywanych tkanin, dzięki czemu po raz pierwszy do ruchu przystąpiły kobiety, dotąd bierne politycznie. Bojkotowano także brytyjskie sądy, urzędy podatkowe oraz rezygnowano z zatrudnienia w brytyjskich instytucjach. Ruch ten zjednoczył Hindusów i wzmocnił ich ducha.

Gandhi nie był jednak zwolennikiem całkowitego pacyfizmu. Z jednej strony twierdził, że jest przygotowany na śmierć, ale nie znajduje żadnego powodu, aby samemu zabijać,

z drugiej jednak:

((Mahatma Gandhi

Jest rzeczą szlachetną bronić z mieczem w ręku swojego mienia, honoru i religii. Jeszcze szlachetniej postępuje ten, który broni ich, starając się nie wyrządzać krzywdy złoczyńcy. Ale czymś amoralnym i uwłaczającym ludzkiej godności jest opuszczanie towarzysza oraz wydanie swego majątku, swojej religii i swego honoru na łup złoczyńcy dla ratowania własnej skóry.

Źródło: Mahatma Gandhi. Cytat za: Romano Amerio, *Iota Unum. Analiza zmian w Kościele katolickim w XX wieku*, 2009, s. 523.

W kwietniu 1920 roku Gandhi został wybrany na przewodniczącego Ligi mającej na celu osiągnięcie prawa do samostanowienia narodu hinduskiego. Wiedząc, że Hindusi nie są gotowi walczyć zbrojnie, zaproponował bojkot ekonomiczny – blokowanie zagranicznych, w szczególności brytyjskich towarów. Jednocześnie zachęcał do noszenia ubrań z tkanin wyrobu własnego, tzw. khadi. Dwuletni protest (1920–1922) przyniósł spore szkody brytyjskiemu kolonializmowi, zaktywował do działań wiele kobiet oraz podniósł ducha w narodzie. Podobny skutek odniósł zaproponowany przez niego w marcu 1930 r. bierny opór w związku z nałożonym podatkiem na sól, w ramach którego doszło do zorganizowania Marszu Solnego. W jego wyniku aresztowano około 60 tys. ludzi, ale rząd lorda Irwina został zmuszony do rozpoczęcia rozmów z Mahatmą Gandhim. Rząd musiał się zgodzić na uwolnienie więźniów w zamian za zakończenie protestu.

W okresie II wojny światowej Mahatma Gandhi opowiedział się przeciwko uczestniczeniu jego narodu w wojnie, uzasadniając to tym, że Brytyjczycy nie chcą przyznać Hindusom prawa do samostanowienia. Żądał także opuszczenia Indii przez brytyjskich kolonizatorów. W tym celu zorganizował ruch pod nazwą Opuście Indie, który miał ogromny zasięg. Brytyjczycy aresztowali lub zabili tysiące jego członków, a Mahatmę Gandhiego aresztowali. Osiągnął jednak swoje zamierzenia – Brytyjczycy zaczęli się zastanawiać nad oddaniem władzy w Indiach Hindusom (co też się stało w 1947 r.).

Gandhi zajmował się także pomocą najbiedniejszym. Zorganizował akcję budowy szkół i szpitali w biednych regionach Indii oraz stworzenia systemu edukacji dla najbiedniejszych czy promował przędzenie tkanin i rozwój innych domowych rzemiosł. Wielokrotnie też występował przeciwko kastowości i gorszemu traktowaniu kobiet. W wyniku swoich działań wielokrotnie był aresztowany i więziony. Do końca życia jednak został wierny swoim ideałom.

Martin Luther King Jr (1929–1968)

Martin Luther King Jr przemawia na wiecu w St. Paul, 27 kwietnia 1967 r.

Źródło: Minnesota Historical Society, licencja: CC BY-SA 2.0.

Afroamerykanin, pastor baptystyczny, lider ruchu działającego na rzecz równouprawnienia Afroamerykanów oraz zniesienia segregacji rasowej. King w czasie studiów zapoznał się z działalnością Mahatmy Gandhiego, co wywarło na niego duży wpływ.

Był jednym z założycieli i liderów ruchu Montgomery Improvement Association, który odegrał dużą rolę podczas bojkotu autobusów w Montgomery w Alabamie i nagłośnił opinii publicznej problem segregacji rasowej w południowych stanach USA. Był też założycielem Konferencji Przywódców Chrześcijańskich Południa, dzięki której zaczął być szerzej znany i mógł spotykać się braćmi Robertem i Johnem F. Kennedy, Richardem Nixonem czy Nelsonem Rockefellerem.

W latach 60. XX w. King brał udział w wielu akcjach przeciw segregacji rasowej, przykładowo: akcji *sit-ins*, pokojowych marszach i bojkotach sklepów w okresie przedsięwziętym. Do historii przeszło przemówienie Martina Luthera Kinga podczas Marszu na Waszyngton 28 sierpnia 1963 r. *I Have a Dream* zaczynające się słowami:

((Martin Luther King

Miałem sen, że pewnego dnia na czerwonych wzgórzach Georgii synowie byłych niewolników i synowie byłych właścicieli niewolników usiądą razem przy stole braterstwa.

Źródło: Martin Luther King. Cytat za: Krzysztof Michałek, *Amerykańskie stulecie. Historia Stanów Zjednoczonych Ameryki 1900–2001*, Warszawa 2004, s. 386.

W roku 1964 przyznano mu Pokojową Nagrodę Nobla. Miał wówczas 35 lat i był najmłodszym laureatem w historii. Został zamordowany w Memphis 4 kwietnia 1968 r.

Aksamitna rewolucja w Czechosłowacji

Dlaczego gest ukazany na pomniku jest symbolem aksamitnej rewolucji?

Źródło: domena publiczna.

Aksamitna rewolucja wybuchła w Pradze 17 listopada 1989 r. Początkowo była to legalna uroczystość upamiętniająca 50. rocznicę zamknięcia przez Niemców szkół wyższych. Przekształciła się jednak w antykomunistyczną manifestację prowadzoną pokojowymi metodami (manifestujący m.in. wręczali milicjantom kwiaty). Pomimo to została rozpędzona przez siły podległe rządowi.

Dało to początek kolejnym manifestacjom, które poza Pragą objęły też inne miasta. W jednej z najliczniejszych, która odbyła się 20 listopada w Pradze, brało udział ponad 100 tys. osób.

W Czechach powstało Forum Obywatelskie na czele z Vaclavem Havlem, a na Słowacji ruch Społeczeństwo przeciw Przemocy. Koordynowały one protesty społeczne, m.in. strajk generalny, który wybuchł 27 listopada pod hasłami: „wolne wybory” i „dość rządów jednej partii”. Według badań statystycznych został on poparty przez około $\frac{3}{4}$ społeczeństwa czechosłowackiego.

W wyniku tego władze komunistyczne ustąpiły.

Serbski OTPOR

OTPOR zaczerpnął symbolikę od serbskiego ruchu oporu z czasów II wojny światowej.

Źródło: Joulupukki, licencja: CC BY-SA 3.0.

Powstały w 1998 r. w Serbii ruch był na początku oddolną obywatelską inicjatywą, której celem było protestowanie przeciw polityce władz podporządkowanych Slobodanowi Miloševiciowi. Stworzony przez studentów działał na podstawie trzech zasad: jedności, planowania i pokojowej dyscypliny. Podstawą kampanii OTPOR był humor i ironia. Publicznie kpiono z przywódcy państwa oraz rozpowszechniano satyryczne plakaty. Organizowano też imprezy kulturalne, koncerty i wykorzystywano internet do przekazywania sobie nawzajem informacji.

Po upadku Miloševicia OTPOR przekształcił się i rozpoczął kampanię na rzecz rozwoju demokracji i walki z korupcją oraz rozliczania władzy.

Słownik

bojkot

zerwanie kontaktów z jakimś państwem, organizacją czy osobą w celu wywarcia nacisku lub wyrażenia protestu

pomarańczowa rewolucja

protesty, które odbyły się na Ukrainie po sfałszowaniu wyborów prezydenckich w 2004 r.; głównym ich wyrazem były nawet kilkuset tysięczne wiece, które miały miejsce w Kijowie, Doniecku czy Lwowie; w wyniku tych protestów powtórzono wybory, a urząd prezydenta objął Wiktor Janukowycz

Film

Polecenie 1

Obejrzyj wywiad z dr hab. Karoliną Wigurą i wykonaj polecenia.

Film dostępny pod adresem <https://zpe.gov.pl/a/D147BRA5i>

Źródło: Englishsquare.pl sp. z o.o., licencja: CC BY-SA 3.0.

Film nawiązujący do treści materiału Historia ruchów non violence.

Ćwiczenie 1

Wybierz jeden z ruchów non violence wspomniany w multimedium i przedstaw metody przez niego stosowane.

Ćwiczenie 2

Zajmij stanowisko: działanie metodami non violence czy zmiana rewolucyjna – która z tych metod jest skuteczniejsza? Swoje stanowisko uzasadnij minimum dwoma argumentami.

Stanowisko: działanie metodami „non violence” ▼

Uzasadnienie:

Sprawdź się

Pokaż ćwiczenia:

Ćwiczenie 1

Dokończ zdanie.

Ruchy *non violence* to ruchy, które...

☐ działają na drodze rewolucji.

☐ dążą do walki zbrojnej.

☐ stosują walkę bez przemocy.

☐ są ruchami pacyfistycznymi.

Ćwiczenie 2

Wskaż, które z metod można zaliczyć do tych stosowanych przez ruchy *non violence*.

☐ powstanie zbrojne

☐ petycje

☐ strajki

☐ manifestacje

Ćwiczenie 3

Ułóż w kolejności chronologicznej wydarzenia/procesy społeczne stosujące metody ruchów non violence.

aksamitna rewolucja

postawa społeczeństwa polskiego po zdelegalizowaniu „Solidarności”

pomarańczowa rewolucja

postawa społeczeństwa czechosłowackiego po zdławieniu „praskiej wiosny”

działalność OTPOR

Ćwiczenie 4

Zaznacz, które stwierdzenie jest prawdziwe, a które fałszywe.

Stwierdzenie	Prawda	Fałsz
Obywatelskie nieposłuszeństwo jest celowym działaniem, które ma na celu łamać przepisy prawa naruszające istotne dla społeczeństwa wartości.	☐	☐
Geneza ruchu non violence wiąże się z wydarzeniami, które miały miejsce na początku XX w. w Pakistanie.	☐	☐
Prezydenci USA, Richard Nixon i John F. Kennedy, byli liderami ruchu non violence.	☐	☐
„Solidarność” była polską interpretacją ruchu non violence.	☐	☐

Ćwiczenie 5

Zapoznaj się ze zdjęciem i wykonaj polecenie.

Źródło: Ondřej Sláma, licencja: CC BY-SA 3.0.

Podaj imię i nazwisko osoby, która jest widoczna na zdjęciu, oraz nazwę wydarzenia związanego z non violence, w którym brała udział.

Imię i nazwisko:

Wydarzenie:

Zapoznaj się z tekstem i wykonaj polecenie.

((Zdravka Bajovic, Joanna Warsza

Ekstremalne non-violence

OTPOR był ruchem młodzieżowym stworzonym przez jedenastu studentów w Belgradzie w 1998 r. Należeli oni do pokolenia urodzonego w latach 1969–1980 – które pamiętało czasy Tito i byłej Jugosławii, ale jego przedstawiciele byli jeszcze na tyle młodzi, że wielu trafiło do wojska i musiało walczyć w nacjonalistycznych wojnach Miloševicia. Mniej więcej jedna trzecia wyjechała na Zachód. Kolejna jedna trzecia albo brała udział w walkach, albo odczuła ich konsekwencje – cierpiąc z powodu izolacji lub uciekając w narkotyki. Reszta przyłączyła się do pierwszych protestów studenckich w 1992 r., potem, w latach 1996–97, już w roli przywódców, zapoczątkowała kolejną ich falę. To oni właśnie stworzyli OTPOR, małą antyrządową grupę protestu, zajmującą się głównie graffiti. Na murach zaczął pojawiać się znak pięści – serbski symbol antyfaszystowski z lat 40. – swego rodzaju sygnatura OTPOR-u i quasi-artystyczna forma sprzeciwu wobec rządów Miloševicia. Nie budowaliśmy ruchu politycznego, nie zamierzaliśmy zakładać partii. Przekonywaliśmy: „Połączmy się wszyscy razem”, jak palce w pięści, wołaliśmy: „Niech żyje opór!” – to były nasze hasła. W OTPOR-ze każdy był przywódcą. Podczas jednego z wieców w 1999 r. można było usłyszeć: „Chciałbym zwrócić się do was w imieniu Ruchu Oporu OTPOR. Jestem jednym z 20 tysięcy jego przywódców”. W walce bez przemocy najistotniejsze są liczby idące w tysiące. Nasze działania miały początkowo charakter satyry politycznej, formę teatru ulicznego. Pierwszą naprawdę prowokacyjną akcją, szeroko relacjonowaną w mediach, było „zaćmienie słońca”. Zebraliśmy się przed Serbską Akademią Nauki i Kultury uzbrojeni w 4,5-metrowy teleskop. Patrząc przez niego, można było ujrzeć głowę

Miloševicia jako spadającą gwiazdę. Albo szliśmy na ulicę Knez Mihajlova, główny deptak i popularne miejsce spotkań w centrum Belgradu, i ustawialiśmy beczkę ze zdjęciem Miloševicia i otworem na monety – nazwaliśmy tę akcję „Grosik na rzecz zmian”. Kto wrzucił monetę, miał prawo uderzyć Miloševicia kijem bejsbolowym w twarz. Nasz pomysł przerodził się w zabawę powtarzaną w całym kraju. Takimi działaniami stawialiśmy reżim przed dylematem – reagować czy nie. Wydawało się to zbyt niepoważne, by prowokować reakcję władz. W końcu belgradzka policja zarekwirowała jednak naszą beczkę.

Źródło: Zdravka Bajovic, Joanna Warsza, *Ekstremalne non-violence*, 22.07.2017 r., dostępny w internecie: krytykapolityczna.pl [dostęp 30.06.2020 r.].

Podaj cechy charakterystyczne ruchu OTPOR, które zaliczają go do ruchów non violence.

Ćwiczenie 7

Zapoznaj się ze zdjęciami i wykonaj polecenie.

Zdjęcie I

I.

Źródło: Vadim Chuprina, licencja: CC BY-SA 4.0.

Zdjęcie II

II.

Źródło: M.A.G., licencja: CC BY-SA 3.0.

Wyjaśnij, co wiąże osobę przedstawioną na zdjęciu I z wydarzeniami przedstawionymi na zdjęciu II.

Ćwiczenie 8

Zapoznaj się z tekstem i wykonaj polecenie.

((Mahatma Gandhi

Historia moich zmagañ z prawdą

Jaką różnicę robi tym, którzy umarli, sierotom czy bezdomnym to, czy szalona destrukcyjna siła nosi imię totalitaryzmu, czy święte imię wolności i demokracji? „Oko za oko” czyni wszystkich ślepymi. Jest wiele spraw, za które jestem gotów oddać życie, ale nie ma takich, za które byłbym gotów zabić.

Źródło: Mahatma Gandhi, *Historia moich zmagañ z prawdą*, 1927.

Wyjaśnij, w jaki sposób powyższe słowa Gandhiego wiążą się z ideą ruchu non violence.

Dla nauczyciela

Autorka: Małgorzata Krzeszowska

Przedmiot: Wiedza o społeczeństwie

Temat: Zmiany społeczne – z historii ruchów *non violence*

Grupa docelowa: III etap edukacyjny, liceum, technikum, zakres rozszerzony

Podstawa programowa:

Zakres rozszerzony

V. Państwo, myśl polityczna i demokratyzacja.

Uczeń:

10) przedstawia założenia ideowe wybranych ruchów społecznych (np. alterglobalizm, ekologizm, feminizm).

Kształtowane kompetencje kluczowe:

- kompetencje w zakresie rozumienia i tworzenia informacji;
- kompetencje cyfrowe;
- kompetencje osobiste, społeczne i w zakresie umiejętności uczenia się;
- kompetencje obywatelskie.

Cele operacyjne:

Uczeń:

- definiuje pojęcie ruchu *non violence*;
- przedstawia genezę ruchu *non violence*;
- omawia przykłady ruchu *non violence*;
- ocenia skuteczność działań ruchu *non violence*.

Strategie nauczania:

- konstruktywizm;
- konektywizm.

Metody i techniki nauczania:

- metoda kuli śnieżnej;
- mapa myśli;

- rozmowa nauczająca;
- debata „za i przeciw”.

Formy zajęć:

- praca indywidualna;
- praca w parach;
- praca w grupach;
- praca całego zespołu klasowego.

Środki dydaktyczne:

- komputery z głośnikami i dostępem do internetu, słuchawki;
- zasoby multimedialne zawarte w e-materiale;
- tablica interaktywna/tablica, pisak/kreda.

Przebieg zajęć:

Faza wstępna

1. Podanie tematu i celów zajęć.
2. Uczniowie poznają definicję ruchu *non violence* – metoda kuli śnieżnej.

Uczniowie w parach ustalają definicję, zapisują na karteczce, potem łączą się w czwórki i ósemki pracujące dalej nad definicją ruchu *non violence*. Na koniec wspólnie decydują i wybierają definicję spośród zaproponowanych.

Faza realizacyjna

1. Uczniowie zapoznają się z treścią lekcji. Następnie krótko omawiają genezę ruchu, zwracając uwagę na najważniejsze postaci i wydarzenia związane z *non violence*. Wybrana osoba podsumowuje rozmowę.
2. Uczniowie zapoznają się z filmem i wykonują ćwiczenie 1 do niego.
3. Na podstawie powyższej wiedzy tworzą mapę myśli uwzględniającą rozwój ruchu *non violence* na przestrzeni lat oraz metody stosowane przez jego członków.
4. Następuje debata „za i przeciw”.

Uczniowie dzielą się na dwie grupy: zwolenników i przeciwników ruchu *non violence*. Siadają naprzeciwko siebie i dyskutują. W czasie debaty zwracają szczególną uwagę na skuteczność działań prowadzonych przez ruchy tego rodzaju. Po zakończonej dyskusji nauczyciel pyta, czy ktoś chce zmienić grupę i daje na to czas. Następnie wyznaczona osoba podsumowuje debatę.

Faza podsumowująca

1. Uczniowie kończą zdanie: „Ruch *non violence* jest jak..., ponieważ...”.

Praca domowa:

Uczniowie wykonują pozostałe ćwiczenia z sekcji „Sprawdź się”.

Materiały pomocnicze:

Mahatma Gandhi, *Historia moich zmagañ z prawdą*, 1927.

Zdravka Bajovic, Joanna Warsza, *Ekstremalne non-violence*, ekokalendarz.pl.

Wskazówki metodyczne opisujące różne zastosowania multimedium:

Uczniowie mogą zapoznać się z filmem wcześniej i przygotować krótkie referaty na temat wymienionych w nim ruchów.